

ԲԱՆԱՎԵՃ

Հակոբ Մովսես

Բանաստեղծ, թարգմանիչ

ORCID ID: 0009000053500795

hakobmovses@gmail.com

DOI: 10.54503/1829-0116-2025.1-232

ՄԻ ԳՐՔԻ ՀՈՒՇՄԱՍԲ՝ ԱՄԵՆԱՎԵՐՋՈՒՄ Մ. ՀԱՅԴԵԳԵՐԻ «GEREDE» ԲԱՌԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ*

Բանալի բառեր – Մ. Հայդեգեր, բառ, թարգմանություն, բանավեճ, Հյոլդերլին:

Այս ուսումնասիրության նյութը ոչ թե թարգմանության առանձին մի դրվագի մասին հարցում է ու լուրջ բանավեճ, այլ թարգմանության տեսության մասին հարցադրում, որ արդի գրական պրոցեսում գրապատմական նշանակություն ունի, ուստի կարելի է ասել, որ վերջին տասնամյակներում թարգմանական թոհուրոհում պակասում են հենց թարգմանության մասին տեսական մեկնաբանությունները, որոնք կանդրադառնային այսօրվա պահանջներին, լեզվին, տաղաչափական և առոգանական լուծումներին, ճշգրտումներին, մոլորություններին, ինչին նվիրված է այս ուսումնասիրությունը:

Hakob Movses

Poet, translator

ORCID ID: 0009000053500795

hakobmovses@gmail.com

AT THE END: ON THE TRANSLATION OF M. HEIDEGGER'S “GEREDE” IN REFERENCE TO A PARTICULAR BOOK

Keywords: *M. Heidegger, word, translation, debate, Hölderlin.*

The material of this study is not a question about a separate episode of translation and a local debate, but a question about the theory of translation, which has a literary-historical significance in the modern literary process. Therefore, it can be said that in recent decades, the translation frenzy has lacked theoretical interpretations about translation that would address today's requirements, language, stylistic and accentual solutions, clarifications, and misconceptions, which is what this study is dedicated to.

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 02.06.2025 թ.:

Ակոբ Մովսես
Поэт, переводчик.
ORCID ID: 0009000053500795
hakobmovses@gmail.com

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ – О ПЕРЕВОДЕ СЛОВА «GEREDE» МАРТИНА ХАЙДЕГГЕРА, СВЯЗАННОГО С ОДНОЙ КНИГОЙ

Ключевые слова: *М. Хайдеггер, слово, перевод, спор, Гёльдерлин.*

Материалом данного исследования является не вопрос об отдельном эпизоде перевода и локальном споре, а вопрос о теории перевода, имеющий литературно-историческое значение в современном литературном процессе. Поэтому можно сказать, что в последние десятилетия в переводческом ажиотаже не хватало теоретических интерпретаций о переводе, которые бы учитывали сегодняшние требования, языковые, стилистические и акцентные решения, разъяснения и заблуждения, чему и посвящено данное исследование.

Տարիներ առաջ իմ ընկերներն ինձ ցույց տվեցին համացանցային մի հոդված Ֆր. Հյոլդեդիլի բանաստեղծությունների՝ իմ թարգմանությունների մասին, որը, սակայն, ոչ թե հոդված էր բուն թարգմանությունների վերաբերյալ, այլ հոդվածի հեղինակի՝ Հյոլդեդիլի մասին համացանցային գիտելիքների ցուցադրություն և թարգմանչի ու ծանոթագրողի «սխալների բռնում»։ Հենց սկզբից ասեմ, որ ես միանգամայն տեղին եմ համարում թարգմանության մասին ամեն բանավեճ, ամեն դիտողություն. ցավոք, մեզանում վերջին տասնամյակների թարգմանական թոհուրոհում պակասում են թարգմանությունների մասին տեսական հոդվածները, որոնք կանդիդատական դրանց այսօրվա պահանջներին ու խնդիրներին, լեզվին, բառամթերքին, տոնայնություններին, տաղաչափական ու առոգանական լուծումներին, ճշգրտություններին, ազատություններին ու անագատություններին՝ ելակետ ունենալով ոչ միայն «թարգմանիչը դավաճան է» («traduttore e traditore») իտալերեն արտահայտությունը, այլև ևս մի անառարկելի բան. թարգմանությունը մեկնաբանություն է։ Մեր գրականության մի քանի մեծ փուլերի զարկ տվողը թարգմանություններն են եղել (Աստվածաշնչի, Արեոպագիտների, Մխիթարյանների), հուսանք, որ այս անգամ էլ է այդպես լինելու։ Բայց, ցավոք, հիշյալ հոդվածը¹ թարգմանության վերլուծության ոչ մի տարր չի պարունակում (Նշանեան, 2024)։ Մենտորական-մեծամտական ոճով գրված, համակարգչային տեղեկություններ ու գիտելիք պարունակող մի երկարաշունչ բան, որի նպատակը, սակայն, այլ է. ինքնացուցադրություն և ինքնարժեքի բարձրացման առա-

¹ 2024 թ. այն վերահրատարակվել է։

ջարկ: Հոդվածից հոդված, գրքից գիրք քաշվող նույն գաղափարներն ու պաթոսները, որոնք տեղից տեղ են քոչում հոդվածագրի նախասիրած «հետարդի փիլիսոփայության» ոգով գրված բոլոր գրավոր ու բանավոր ելույթներում... Եվ քանի որ հեղինակին ճանաչում եմ, և հոդվածն էլ տպագրված էր ինձ համար ոչ մի նշանակություն չունեցող մի կայքում, ես այն ժամանակ հարմար չհամարեցի պատասխանել: Մանավանդ որ մենք մի ժամանակ մոտիկություն ենք ունեցել, մինչև այն պահը, երբ նա որոշեց, որ խփել է Հայաստանում մտավոր գուրու խաղալու իր ժամը, և ես նրան տվեցի սովետի արգելափակոցները բացելուց հետո «ազատությունից» ու սեքսից «ղզղնած» իր աղեպտներին...

Եվ ահա նա, իսկույն դրամաշնորհային հասարակագիտության ու փիլիսոփայության մի քանի էմանսիպացված ու գենդերային «հետարդիական» ու «հետարդիականուհի» հավաքագրելով («անոնց համար «թասախոսությունների շարք մը տալով»), անցավ գործի՝ գուրուի իր դիրքերն ամրապնդելու նպատակով փորձելով հիշյալ «հետարդիների» շարքում իր ոտքերի տակ նստեցնել նրանց, որոնք, սովետի կապանքները թոթափված տեսնելով, կարծեցին, թե դուրս են եկել կախարդական շրջանից ու դրանով թոթափել են գաղափարաբանությունը և չնկատեցին, որ իսկույն ներքաշվել են առնվազն նույնական մի գաղափարախոսության մեջ, որտեղ ստախանովյան «հարվածային աշխատանքի» պրոպագանդան պարզապես փոխարինվել է «հարվածային սեքսի» պրոպագանդայով, որը, սակայն, նույնպես առաջամարտիկներ (և առաջամարտիկուհիներ) է պահանջում... Եվ քանի որ իր սիրած «հետարդիական» փիլիսոփայության հիմնական մեթոդը «գիլթոզիզմն» է (ես առաջարկում եմ այս եզրույթը ներառել հետարդիականության «դեկոնստրուկտիվիզմի» հայկական զուգահեռի՝ «հետզավառականության» տիրույթ՝ «գիմեն», «ֆարմակոն» և թեկուզ «պատերկոն» եզրույթների կողքին: Եվ ընդհանրապես, քանի որ խոսք բացվեց եզրույթների մասին, այստեղ երկու բան ասեմ. նախ՝ իմ մեջ մի կասկած է սողոսկել, թե չլինի՞ ժամանակակից («արդի») միտքը տարածվում է հենց տերմիններով, և չլինի՞ թե վերջիններս նրա *գաղտնի* լաբորատորիաներում բուծվող նրա բացիլներն ու հարուցիչներն են, որոնցով էլ այն համավարակի պես տարածվում է այսօրվա մտքի վերգետնյա և հատկապես ստորգետնյա տրանսպորտում խցկված և դիմակ չդրած ուղևորների միջոցով, ովքեր դրանք (է՛լ նառատիվ, է՛լ կլեպտոն, գումարած սրանց հայերեն անհեթեթ թարգմանությունները) այնտեղ փոշտում են իրար բերանների: Երկրորդ եզրակացությունս նապոլեոնյան՝ ինձ միշտ ցնցած հայտնի՝ «վեհից մինչև ծիծաղելին մի քայլ է» ասույթի լույսով է, որը ես տվյալ դեպում մի քիչ փոխում եմ. գիտունից մինչև գիտունիկ ու տգետ,

իսկ, որ այսօր ավելի գործուն է, տգետից մինչև գիտուն (ինչպես որ «պատմողից» մինչև «նառատոր») նույնպես մի քայլ է, որն էլ արդ, պարզվում է, ոչ մի քայլ է: Եվ ահա այդ մեթոդի տպավորչականությամբ էլ սույն գուրուն սկսեց գործել: Մտածելով, որ հայտնվել է հետսովետական մի «գեղում», իր ոտքերի տակ նստած իր աղեպտներին նա սկսեց քարոզել... Բայց թողնենք, այս ամենն իր գործն է... Այս ամենը մեր «Brave new world»-ի մեջ այսօր համընդհանուր մտածելակերպ է:

(Հետագայում ավելի ընկալելի լինելու համար հենց սկզբից ասեմ. ես չեի ասի, թե մարքսիզմը չեմ գնահատում, չե՛, գնահատում եմ, բայց ոչ իբրև փիլիսոփայություն, այլ իբրև հասարակագիտական գաղափարախոսություն, որի ծագման և տարածման *մեխանիզմներին* անդրադառնալը էջեր կպահանջի, և, «քարկոծեցե՛ք զիս խնձորով», ես այն գնահատում եմ Լենինի և Ստալինի մեջ, դրանք դրա իսկական տեղն են, բայց, ասենք, Ժ. Պ. Սարտրի կամ նրա էմանսիպացված տիկնոջ սեռական «մարքսիզմից» նողկում եմ, որովհետև այն վերոհիշյալ մարդակերների մոտ սահմանափակվեց ֆիզիկական գուլագներով, իսկ ահա հետարդիության փիլիսոփայության մեջ (թեև դա փիլիսոփայություն չէ, այլ փիլիսոփայական սեթևեթանքներով հասարակագիտություն, որը հասարակագիտությամբ փչացրեց փիլիսոփայությունը և, ի դեպ, իր փիլիսոփայությամբ էլ հասարակագիտությունը) ավելի հեռուն հասավ՝ այդ գուլագները ֆիզիկական և աշխարհագրական քարտեզներից տեղադրելով միանգամայն այլ քարտեզների վրա, որտեղ պոռնկից պուտան նույնպես մի քայլ է)...

Բայց սա էլ իմ գործը չէ, եթե չի տարածվում բանաստեղծության իմ «կենտրոններից» մեկի՝ Ֆրիդրիխ Հյոլդեռլինի վրա: Բանն այն է, որ վերոհիշյալ փիլիսոփայությունը զբաղված է ոչ միայն իր ուղիները զցելու գործով, այլև իրենից առաջ եղածների ուղիները փակելով, այնտեղ արգելափակոցներ դնելով և ապականման ենթարկելով այն ամենը, ինչը դուրս է իր ընկալումներից ու ծրագրերից: Ինձ համար այդտեղ առաջին ամենանողկալի մի օրինակը եղել է մարքսիստ-էքզիստենցիալիստ-երաժշտագետ Թ. Ադոռնոյի՝ Մոցարտի «Դոն Ժուանի» առաջին մասի՝ Ցեռլինայի և Մագետտոյի դուետինոյով («Giovinette, che fate all'amore») Ցեռլինայի կերպարը մեկնաբանող փոքրիկ հոդվածը, որը գեղջկական միջավայրում ծնված գեղեցկագույն երաժշտությունը ներկայացնում է իբրև մարքսիստական բանվորագյուղացիական իրավիճակ, որտեղ անմեռ օպերայի այս երկու արքետիպ-կերպարները մոցարտյան մեղեդիով ի հայտ են գալիս իբրև հասարակագիտական ու դասակարգային նմուշներ... Ես՝ Մոցարտով «խփնվածս» («...kann ich wohl sagen, dass mich ... Mozart geschlagen»

ես նմանակում եմ Հյուդեդինի՝ իր ընկերոջը՝ Բյոհլենդորֆին գրած նամակի տողին՝ «ինձ Ապոլլոնը խփեց»), իմ առաջին «հետարդիական» նողկանքն ապրել եմ այդ հատվածը կարդալիս, որտեղ լիբրետտոյի հեղինակը՝ դա Պոնտեն (բնականաբար նաև Մոցարտը) հանդես է գալիս իբրև իսկական մարքսիստ, քանի որ («խառնամուսնությամբ, – pro-mos-kuitet, – վերականգնում է բարոյական և սոցիալական կարգը դասերի միջև...» և այլն), բայց միանգամայն հանգստացա, և ամեն ինչ իր տեղն ընկավ, երբ չեմ էլ հիշում, թե որտեղ կարդացի, որ անցած դարի 60-ական թթ. ֆրանսիայում նաև «ազատ սեքսի» համար պայքարի ելած ուսանողական շարժումները մարքսիստաբար ողջունող և դրանց միացած այս հասարակագետ-երաժշտագետը, երբ այդ շարժումները հասան Ֆրանկֆուրտ, և ուսանողները հավաքվեցին իր հասարակագիտական հետզոտությունների շենքի դիմաց, չհապաղեց և իսկույն մարքսիստաբար ուստիկանություն կանչեց՝ մեզ կարծես հուշելով, որ զգաստ լինենք և չմտածենք, որ իր աշխատություններում շրջանառության մեջ մտցված իր «տենդենցիալային», «ոչ ռեպրեսիվ էրոս», «մարգինալության պոտենցիալ», «հատյալ կոդ» (restrin-gierte Co-de) եզրույթները շատ են տարբերվում սովետի լոգունգներից, կամ որ իր «Բանվոր դասակարգը՝ իբրև սուբյեկտ, որին վերագրվում է հասարակության էմանսիպացիայի համակարգ տրանսցենդենտացնող գործընթաց» գաղափարը, այլ բան է, քան «ինտերնացիոնալ աշխարհ կփրկի» կարգախոսը... Զգաստ լինենք ու հանկարծ չմոլորվենք, քանի որ կոմսոմոլը մնում է կոմսոմոլ, եթե անգամ հանդես է գալիս իբրև ազատ սեքսի կոմսոմոլ...

Բայց ինչո՞ւ այսքան հեռուն գնանք, մանավանդ եթե հետարդիության փիլիսոփայությունն այսօր Ադոռնոյից էլ է առաջ գնացել և հասել... Ինչի՞նչ... Իր ներկայացուցիչ սույն գուրուն թող ասի, իսկ ես միայն նշեմ դրա մի ուրիշ ներկայացուցիչ կամ նրա ջատագովներից մի գերմանացի փիլիսոփա-կենսագիր՝ չգիտեմ ինչի՞ ելակետը, որով էլ սույն գուրուն դատողություններ է անում Հյուդեդինի մասին։ Եվ ինքներդ դասեք, թե նրա հասարակագիտական խնդիրների լուծումների ու առաջարկների փունջն ինչ ճղճիմ պարզունակության է հասնում, երբ հասարակագիտությունը գուգորդելով ֆրոյդիզմին ու սեքսիզմին՝ վերլուծությունների իր մեթոդաբանությունը տարածում է նաև բանաստեղծության, նկարչության և երաժշտության վրա՝ գրելով, որ մեղեդին այսօրվա «արդյունաբերական» հասարակության մեջ ավելորդ և վտանգավոր (dysphorisch) իրավիճակներ է ծնում, ժամանակակից մարմինը ուղիղ ափրոդիզիակ է պահանջում, իսկ մեղեդին այն մղում է անկումների։ Կամ որ երբ Հյուդեդինը կաղնու տակ լսել է նրա տերևների սոսափը (das Säuseln), այս բառը նրան

հիշեցրել է իր սիրած կնոջ՝ հնչողությամբ բնաձայնական այդ բառին նման «Susette» («Սուզետե») անունը, և նա ահա գրգռվել ու ընկել է մի բանի մեջ, որից միակ ելքը լիբիդոն է եղել՝ բանաստեղծություն գրելով կամ օճանիզմով, որոնք երկուսն էլ այս փիլիսոփայության ընկալմամբ ուրիշ բան չեն, այո՛, ընդամենը լիբիդո: Դուք, իհարկե, կարծում եք, թե ես չափազանցում եմ: Բայց ո՛չ: Այս ամենը այսօր դուք կկարդաք ամենուր, և հենց այդ ելակետով է մտքի ակնթարթային մի պայծառությամբ այդ երևույթը որսացել դույն «հետարդիության» շրջանակներում գործող նրա գերմանացի հեղինակություններից Ռ. Զաֆրանսկին «Ֆիշեր» հրատարակչությամբ 2021 թ. լույս տեսած «Հյուդեոֆոբիա» գրքում, որտեղ մեր գուրուի այս մի գուրուն էլ կոմունալ-ֆրոյդիզմի հուշումով հյուդեոֆոբիայան որոշ տողերի գերտեքստային ընկալումներով իր գրքի յոթներորդ գլխում խոսում է Հյուդեոֆոբի... Onaniephobie-ի մասին: Ինչ իմանանք, գուցե ֆրանսիական նրբենագույն վուայորիզմով (հայերեն թերևս՝ «ծիկրակապաշտություն») «դարերի հեովից» ծիկրակված այս հանգամանքը մի նոր լույս է սփռում 18-19 դդ. ողջ բանաստեղծության և փիլիսոփայության վրա և մեզ մղում է նորովի հասկանալ գերմանական դասական փիլիսոփայությունը՝ Տյուրինգենի ճեմարանի սաների՝ Հյուդեոֆոբի, Շելլինգի և Հեգելի հետագա հունական ողջ թեմատիկայից համանմանությամբ դուրս բերելով, որ, ենթադրենք, եթե նրանք իրենց գործերում խոսում են հունական դիոնիսոսականության օրգազմի մասին, մենք պետք է ծածկագրված տեսնենք օրգազմը... Մեր սույն գուրուն էլ հո ավելի պակաս չպե՛տք է մնա այս ամենից, չէ, մի ելք կգտնի հայտարարելու, որ գերմանական իրակա-նության մեջ Քրիստոսի անմեռ հիմների հեղինակի երգած Միակը՝ Քրիստոս («Mein Meister und Herr!» – «Իմ Տե՛ր ու վարդապե՛տ»), «կիսաստու-ւած» է, «որին հետևելիլը պիտի նշանակէր մահ ու աղէտ մարդկութեան համար»... Մի ելք էլ՝ որ, օրինակ, Ֆր. Նիցշեի, նրա ընկերջ՝ Պ. Ռեի և նրանց ընկերուհու (որին երկուսն էլ սիրահարված էին)՝ Լու Սալոմեի ռոմանտիկ միության մասին խոսելիս իրեն չգիտեմ ինչի տեղ դնի կամ էլ հենց դիտավորյալ (դրամաշնորհային դիտավորությամբ) գրի, որ «նրանք շրջան մը՝ երեքով կենակցած են»՝ հաշվի չառնելով, որ «կենակցել» բառն այսօր մեր լեզվում գրեթե կորցրել է միասին ապրելու իմաստը և առավելապես նշանակում է սեռական հարաբերություններ ունենալ... Սակայն... «Դեռ ինչե՛ր կլինեն» «ավելի հասուն» և ավելի «դեկոնստրուկտա-վորյալ» լսարանների համար (այս «դեկոնստրուկտիվ» բառը լսելիս ինձ թվում է, թե ես «Ինտերնացիոնալի» «հին աշխարհը կքանդենք մենք և նորը կշինենք» կոչն եմ լսում), այսօր, երբ ամեն ինչ, ուրեմն նաև բանաստեղծությունն ու փիլիսոփայությունը, տրվել է օճանների ձեռքը... Բայց

քանի որ ես այս ամենին և նրա գուրուներին լուրջ չեմ վերաբերվում, շարունակեմ թեթև-գվարթ տոնով:

Ամբողջ հարցն այն է, որ Նիցշեի ասած «վերջին մարդը» նույնպես փիլիսոփայություն ունի, իր փիլիսոփայությունը (ինչը, թերևս, վրիպել է Նիցշեի աչքից). այդ «վերջին մարդու» փիլիսոփայության ծնվելու տարեթիվը նշելը դժվար է, բայց ես մի արտահայտությամբ այսպես կձևակերպեի նրա գլխավոր միտումը. Հեգելից, Շելլինգից, Նիցշեից սկիզբ առնող և վերջին փիլիսոփաների՝ Հարթմանի, Շելերի, Հայդեգերի փիլիսոփայության խորքում իր էքզիստենցիալիստական դրսևորումների մեջ դրված Դազայնը (Dasein) ենթարկել հասարակագիտական... դիզայնի (design): Գոյությունը ենթարկել պլաստիկ վիրահատության, ասենք... լաբիոպլաստիկայի... Գոյությունը ներկայացնել ոչ թե իր ներկայություններով, ներկայացումներով ու ներկայացումներով, այլ իր փաթեթավորումներով ու ձևավորումներով (իրավունքի, ազատության, սեքսի)... Գոյությունն իր երևութաբանությունից խցկել իր առերևութաբանության մեջ, այստեղ էլ նրա քաղաքակրթական ու քաղաքացիական կառույցները (անգամ մշակույթը) քիչ-քիչ «բոթել» դեպի զուտ կենսաբանական կառույցներ... Սա շատ ծավալուն և բարդ թեմա է, որի սահմաններում անգամ կրոնն իր երևութաբանական և գոյաբանական երեսն ունի, էլ չեմ ասում՝ պատմաքաղաքակրթական, առանց որի կոնկրետ Ֆր. Հյոլդեռիի հունականությունն ու քրիստոնեականությունը կատարյալ շփոթի կարող է մատնել, ինչն էլ պատահել է մեր գուրուի հետ: Եթե նա Ջուդիթ Բաթլերի և Միքիամ Էնգելհարդտի՝ ազատ սեքսի հասարակագիտական մեկնություններին զուգահեռ մի քիչ էլ 19-րդ դարի փիլիսոփայություն կարդար, ապա գուցե հանդիպեր, օրինակ, Շելլինգի «Հայտնության փիլիսոփայության» այն թեզին, որ ողջ անտիկ նախաքրիստոնեական դիցաբանությունը հասկանալի է միայն իբրև քրիստոնեության գիրկ ու մայրական արգանդ (և, ինչ խոսք, հակառակը), ինչը նկատել ու ամրագրել է Պոդոս առաքյալը «Գործքի» 17 գլխում (ընթերցողը Հյոլդեռիին նվիրված հսկայածավալ գրականության մեջ հաճախ կհանդիպի բանաստեղծի հեղինակականության Դիոնիսոսով և Հերակլեսով Քրիստոսի եկը նախապատրաստող այս ընկալմանը), և ինչը Էքերմանի հետ զրուցելիս մի տեղ ակնարկում է նաև Գյոթեն՝ հուշելով, որ եվրոպական ողջ դիցաբանությունը՝ հունականից մինչև սկանդինավյան-գերմանականները, կարելի է ընկալել իբրև Հին Ուխտ: Այս ընկալումը միանգամայն վավերական է Հյոլդեռիի պարագային, մանավանդ որ գերմանացի բանաստեղծի մոտ թեման այնքան աներկիմաստ է. նա իր վերջին հասուն շրջանի գլուխգործոցները («Հաց և գինի», «Պատմոս», «Խաղաղության տոն», «Միակը») նվիրել է Քրիստոսին, դրանք հյոլդեռի-

նագիտության մեջ այդպես էլ անվանվում են՝ «Քրիստոս-հիմներ» («Christus-Hymnen»): (Դրանց նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրությունների մեջ իմ թարգմանությունների ընթացքում ինձ համար անգնահատելի են եղել Էդուարդ Լախմանի «Հյոլդեռլինի Քրիստոս-հիմները, տեքստ և մեկնություն» (Eduard Lachmann, «Hölderlins Christus-Hymnen, Text und Auslegung, Wien, 1951) և Էմիլ Պետցոլդի «Հյոլդեռլինի «Հաց և գինի»-ին. մեկնողական փորձ» («Emil Petzold, Hölderlins Brot und Wein») գրքերը, իմ գրադարանում վերջինիս՝ 1967 թ. Ֆր. Բայսների փոքրիկ, բայց շատ արժեքավոր վերջաբանով վերահրատարակությունն է):

Սակայն նորից ու նորից... «Դեռ ինչե՛ր կլինեն»... Ինքը՝ Գերմանիոն ամենաողբերգական բանաստեղծներից մեկը, որը կապրի մարդկության ողջ կրոնական զգացումը՝ հունական դիցաբանությունից մինչև քրիստոնեություն, և կղնի առաջինի համաժամանակայնացման («սինխրոնացման»։ Կիերկեգորի արտահայտությունն է) և վերջինիս անտիկականացման ուղիները, ինչպես ասվեց, Քրիստոսին չորս կոթողային հիմն կնվիրի (մի չքնաղ անավարտ հիմն էլ Աստվածամորը «An die Madonna», այս ամենը՝ միայն թեմատիկայով, իսկ եթե սկսենք խոսել բանաստեղծի «քրիստոնեական կարգերի» մասին, ինչպես, օրինակ, 1798 թ. իր տատիկի յոթանասուներկուամյակին նվիրված չքնաղ բանաստեղծության մեջ, էջեր հարկավոր կլինեն), բայց ահա կհայտնվեն սովետական և առանձնապես հետսովետական տարիների խավարում ապրած սերունդների տգիտությունից օգտվող և նրանց միջից մի երկու-երեք հոգու էլ իրենց գավազանակիր կարգած ինչ-որ պրոլետ-ֆրոյդիստներ և կգրեն, որ դրանք նվիրված են ոչ թե Քրիստոսին, այլ... երևի Չե Գևարային ու Մայքլ Ջեքսոնին, իսկ «An die Madonna» հիմնը՝ Մադոննային... Այս դեպքում մենք ինչպե՞ս չհիշենք էջը առաջ քշելու՝ սովետի տարիների կադապարները, ասենք՝ կյանքի վերջին շրջանում Ն. Գոգոլն ընկավ անկումային տրամադրության մեջ, նրա հեղափոխական կորովը թուլացավ, և նա սկսեց գրել անկումային կրոնական գործեր («Ամբողջ հոգիով մղուած այդ պայքարը, սակայն, իր աւարտին չէ հասած, ընդմիջուած է հոգեկան խաւարումին պատճառով» վրիկ, չաբժանք էս «պայքարներից»։ այն էլ ասենք, որ «մոր փորում սովորած» իր արհեստական հայերենով ասված «խավարում»ը պետք է լինի «մթագնում»)։ Կամ, ինչո՞ւ հեռուն գնանք, որ Աստվածամորը նվիրված իր տաղում Նարեկացին գովերգել է ոչ թե իրեն՝ Աստվածամորը, այլ... իրական կնոջ բարեմասնությունները... Ճիշտ և ճիշտ նույն մեկնաբանությունները, որքան էլ նորագույն եզրույթներով պճնված, նույն «կեցությունն է որոշում գիտակցությունը» հասարակագիտական նախվ ձևակերպումը, որի մարքսիստական նախվությունը, սակայն, նենգափոխվել է էքզիստենցիա-

լիստական խորամանկության՝ «էքզիստենցիան նախորդում է էսսենցիային» շոնդալից, բայց ըստ էության՝ նույն ձևակերպմամբ, որն էլ իր հերթին «մարդը բարձր արժեք է» մատերիալիզմի լավատեսական հայտարարությունը, հետևաբար, փոխել է «մարդը անօգուտ տվայտանք է» («L'homme est une passion inutile») նույն մատերիալիզմի հոռետեսական հայտարարությամբ, որոնք, չխաբվեք, նույնն են, որովհետև երկուսն էլ գաղափարախոսություն են, միայն թե «մատերիալիզմի» երկու հավասարապես նույն ելակետերից՝ մի դեպքում նողկալի գաղափարական լավատեսության, մյուս դեպքում՝ նույնքան նողկալի գաղափարական հոռետեսության:

...Այդ նույն սկզբունքով էլ հայտնվում են տարբեր «արդիականներ» (սուպեր-, հիպեր-, պոստ-, անտի-, տեղական-, սփյուռքա-), որոնք կրճեն «կղեկոնստրուկտավորեն» («այս հին աշխարհը կքանդենք մենք») նաև Գերմանիո «մարգարե-բանաստեղծին» (Շտեֆան Գեորգե)՝ Ֆրիդրիխ Հյոլդեռիին: Կոլդեն ու կարգի կիրավորեն նրան՝ Քրիստոսին «Միակը» «Der Ein-zige» հայտարարած բանաստեղծին և կասեն՝ դու ընկել ես մոայլության մեջ և չես հասկացել, թե ինչ ես գրել («...կատարելապես *ապաքրիստոնեական* մտածողություն մը», «Հյոլդեռիին, մեկ անգամ ընդմիջտ, չի մտածեր քրիստոնեության ստորոգություններով»)... Սա ձեզ չի՞ հիշեցնում Ստալինի չար կատակը համաշխարհային հեղափոխության առաջնորդի այրու՝ Ն. Կրուպսկայայի առիթով, երբ նա, ի պատասխան իրեն դուր չեկող նրա ելույթների, նրան սպառնաց, որ եթե նա այդպես շարունակի, «պարտիան» նիստ կանի և կորոշի, որ Լենինի այրին ոչ թե նա է, այլ ոմն, ասենք, Վառվառա Նիկիտովնա, որից հետո առաջնորդի կինը լեզուն իրեն քաշեց: Հիմա էլ պոստմոդեռնիզմի «պարտիայի» հայաստանյան բջիջն է նիստ արել և որոշել, որ Հյոլդեռիին «Քրիստոս-հիմները» ոչ թե Քրիստոսի մասին են, այլ... «կատարելապես *ապաքրիստոնեական*» բաներ... Բայց մեր գուրուի նպատակը ավելի հեռահար է, լսենք իրեն. «...ամենեն անտանելին իմ աչքիս... որ աստիճան մը ավելի անտանելի կդառնա, երբ հարցը քրիստոնեական Եվրոպայի մը պաշտպանությունն է»: Նախ հարցնեմ. այ տղա, դու արդեն եքյա տղա ես, դու հո Բեհեզդեբուդը չե՞ս, որ Քրիստոս անունն ու «քրիստոնեություն» արտահայտությունը լսելիս կամ «Աստված» բառը մեծատառով գրված տեսնելիս մոլեգնում ես: Բայց մինչև բուն մոլեգնությանդ անցնելը էլի այս առիթով երկու ասածներիդ անդրադառնամ: Առաջինը՝ որ «Զբոսախնջույքը»-ի (իմ սիրած ծը, որը հենց իմ բանաստեղծության վրա մեծ ազդեցություն է թողել) իմ մեկնության մեջ շտուկգարտյան հասարակ հյուրանոցի մեջ ես տեսել եմ Աստծու կառուցած Տիեզերքը, ինչի առիթով հայոց համազգային հետարդի սույն գուրուն մի անմեղսունակ հարց է տալիս. «Ո՞ր կտեսնե Աստծու կառուցած Տիե-

գերքը: Անկեղծորեն չեմ գիտեր»: Այ, այստեղ հավատում եմ քո անկեղծությանը և ասում. նախ և առաջ 21-րդ դարում գոսնած մտքի գուրունների համար հեղինակի իսկ կանխատեսամամբ գրված տողերում՝ «Մակայն ինձ մեկը հարց կտա. ի՞նչ անեն աստվածները հյուրանոցում... Թող նրան պատասխան տրվի. նրանք սիրահարների պես, հանդիսավորապես երանելի են, / Նրանք ապրում են անարատ միմիայն տաճարներում»¹: Այստեղից չի՞ հետևում, որ էլեգիան ոչ թե ինչ-որ «հոսթելի» ռեկլամ է, այլ մի այլ բանի... «Եկ, ի Բացը» կոչի «Բացի» մեջ, որը ողջ տիեզերքի, ժամանակի ու տարածության, կյանքի և մահվան հարթությունն է և որը հետագայում դառնում է ողջ գերմանական մտքի ու փիլիսոփայության մի կայուն փոխաբերություն-եզրույթը՝ Ռիկեից մինչև Հայդեգեր և մեր օրերը (das Offene): (Ի դեպ, այս «Բացի» առկայությունն ինձ միշտ ապշեցրել է Ն. Ռուսինյանի (1860 թ. գրված...) «Կիլիկիա» բանաստեղծության մեջ՝ «Հոգին ի բաց Հիշատակաց յուր կավետի»): Թե չէ ի՞նչ է այս «Բացը»: Հետարդիական մեկնակետով՝ երևի «հյուրանոցի» բացմանը հավաքված աղջիկների մի բաց սրունք, բաց բուռ, որը «ատաղձագործը տան քիւին կայնած» (քիւլի՞ն. ո՞վ է տեսել, որ ատաղձագործը կանգնի քիւլին, հո ճանձ չի՞, այ «մոր փորում» հայերեն սովորած գուրու) տեսել է ցածում: Բայց գուրուն «չուզեր փոխաբերությւն մը տեսնել»... Իսկ այս հյուրանոցն ի՞նչ է. երևի գերմաներենն էլ Գերմանիայի փորում՝ փողոցում սովորած լինելու գլուխգովանությամբ («Այսօրվա փողոցի գերմաներենով...»), ասացի, մի Motel թե Hostel... Ի՞նչ տիեզերք, ի՞նչ տարածություն ու ժամանակ, ի՞նչ «քրիստոնեական և այլ երանգ ու նշանակություն», համեցե՛ք, բացության ու «Բացի»՝ այսօրվա ընկալմամբ՝ «բաց սեքսի» բաց բղերով աղջիկներ, համեցեք էժան գներով այս մոթել, որտեղ գուրուն հայաստանյան հետարդիության մի նոր ուղղություն է հռչակել՝ հայկական փուսսիզմը... Եկե՛ք, տղաներ... (Եվ այս նույն «անփոխաբերություն» «պրագմատիկ» ամբարտավանությամբ էլ, իբրև նմուշ Հյուդեուլինի անցավի ու գալիքի թարգմանիչների համար, մեր գուրուն թարգմանել է «Միակի» երրորդ տարբերակի՝ Քրիստոսի ճառագումները հին ու նոր աշխարհի մեջ տեսնող անմեռ ու գեղեցիկ տողը. «Տիրական կանաչում է / Մի երեքնուկի տերև» («Herrlich grünet Ein Kleeblatt»...), միայն թե, եթե, օրինակ, Մ. Ֆրանկի «Հյուդեուլինը միֆի մասին» հոդվածը կարդացած լինեք, «երեքնուկը» չէր փոխարինի «առվույտով», ասել է թե՛ «պրագմատիկ» անասնակեր յոնջայով՝ հասկանալով, որ սա այստեղ Դիոնիսոսի, Հերակլեսի և Քրիստոսի («Միակի») երրորդության նշանն է, բայց քանի որ ահա արդի «չկան նշաններ, կան միայն նշա-

¹ Դրանք մեջբերված են «Ծանոթագրություններում», էջ 423:

նակյալներ» կարգախոսով «նշան» բառն էլ մեր գուրուին կկատաղեցի, ինչպես կարմիրը՝ ցուլին, նրան խնայելով «ատիկա կզանցեմ»):

(...հարևանցի ասեմ, որ ես առնվազն անտակտ ու գռեհիկ եմ համարում որևէ մեկի հավատի մասին խոսելը՝ հավատաքննչությամբ զբաղվելը, ինչպես ինքն է անում («հավատքի հարց է»): Սովետի գլավլիտից պրծանք, հիմա էլ հայտնվում ենք հետարդիության գլավլիտի դաշտում: Պատկերացնո՞ւմ եք, եթե որևէ մեկը 20-րդ դարի մեծ աստվածաբան Կ. Բարտի «Թուղթ առ հռովմեացիս» կոթողային գործին կամ աբբա Բրեմոնի՝ Պ. Վալերիի պոեզիային նվիրված խորունկ վերլուծությանը (որն ինքը՝ կրոնականությունից միանգամայն զերծ Վալերին, բարձր էր գնահատում) անդրադառնալիս դրանց ողջ փիլիսոփայական-օնտոլոգիական հղացքը մեկնաբանի հավատով... Այ՛քեզ հետարդիական հավատաքննություն)...

Բայց այս ամենը դեռ ոչինչ, մտածում ես՝ մարդը այդքանն է պատկերացնում: Ամենասոսկալին սկսվում է այն պահերից, երբ զինված իր հետարդի մահակներով՝ նա սկսում է Հյուդեոնի բռնի կրոնափոխությունները՝ այդ մահակների եզրույթների և հասկացությունների հարվածների տակ. դա նրան խուսավարումների լայն հնարավորություններ է տալիս... Բեդա Ալեմանի հետքերուն վրա... Ժամանակակից միտքն այդ հետքերուն վրա ի՞նչ չի կարող անել, կարծում եք՝ չի՞ կարող ապացուցել, որ «Գայլն ու գառը» առական գառն է խեղճ գայլին «առել-թռել անտառը»... Ահա այդպես էլ այստեղ. մեր գուրուի վրա իր հետարդիական կենտրոններից խնդիր է դրված՝ «Կարդալ Հյուդեոնին: Իսկականը»: Իսկ ո՞րն է իսկականը. «...ամեն պարագայի ոչ քրիստոնեության ձեռով հասկցուած», հավատափոխության ջիհադական իր դիրքերից պատգամում է գուրուն: Իսկ ինչպե՞ս հասնել դրան: Շատ հեշտ: «Միակին»՝ Քրիստոսին դիմող «Mein Meister und Herr!» «Իմ Վարդապե՛տ և Տե՛ր» դիմողականի «Meister»-ը դարձնել «վարպետ», ասել է թե՛ ուստա: «Մակայն մի ամոթ է ինձ Խոչընդոտում քեզ հավասար կարգել Այրերին աշխարհիկ» (այսինքն՝ հույն կիսաստվածներին) արտահայտության մեջ անգիտանալ Աստծու Որդու Միրո խորհրդածեսի հյուդեոնիյան կռահմունքին («Զի Մեկին է սերը կապված») և ասելիքը 180 աստիճանով շուտ տալ ու անել նույն ջիհադիստական իր պնդումը, թե «Քրիստոսի ճամփան անհապաղ կվերադարձնե զինք դեպի Հայրը: Մահացու և մահաբեր ճամփա մըն է, որուն պետք չէ հետևել: Այս աշխարհին հավատարիմ կիսաստվածները պետք չէ հետևին այդ օրինակին: Այդ է պատճառը արգիլող ամոթին» (Այնինչ տեքստում ճիշտ հակառակն է): Մի խոսքով՝ գերմանացի բանաստեղծին կամաց-կամաց ներքաշել և համապատասխանեցնել-հարմարեցնել Հա-

յաստանում իր նախասիրած և համահիմնած արդի գրական ուղղությամբ՝ փուսսիզմին...

...Հիմնի հիմնական հարցադրումը Միակով (Քրիստոսով) անցյալի աստվածությունները լուսավորելն է, մի տեսակ Քրիստոսի հետադարձություն (Թեմա, որը, անշուշտ, մի այլ դիտակետով հայ բանաստեղծության մեջ արտահայտված է Դ. Վարուժանի ստեղծագործությամբ, որտեղ հին կամ հեթանոս աստվածների այդ «լուսավորումը» («պայծառակերպումը») տեղի է ունենում «Հացին երգը»-ի՝ հյուղեղինյան նույն «հաց և գինու» խորհուրդով. ես այդ մասին գրել եմ Հ. Մնձուրու Երկերի առաջին հատորում գետեղված իմ «Փոքր Արմտան համաստեղություն» հոդվածում, էջ 29): Այս հարաբերությունը Վերածննդից ի վեր իր անդրադարձներով կայուն մի լուծման է հասցված, նորից ասեմ, Հյուղեղինի դասընկերոջ՝ Շելլինգի «Հայտնության փիլիսոփայության» մեջ, որտեղ ոչ միայն դիցաբանական, այլև հին աշխարհի ողջ մշակութային-գեղագիտական հասկացությունները (խորհուրդ, ծես, ողբերգություն, կատակերգություն, կերպարանափոխություն, կատարսիս և այլն, և այլն) դրված են իրենց նախաքրիստոնեական հետանկարների մեջ՝ ասես բացելով Պողոսից և Օգոստինոսից մինչև Կ. Բարս ձգվող այն գաղափարը, որ Քրիստոս ծագելով լուսավորում է ոչ միայն այսպես ասած «Ք. ծ. հետո» իրականությունը, այլև «Ք. ծ. առաջ»: Ապա՝ որ Հյուղեղինի համար բոլոր այդ «հին» աստվածները և «քաջամատիկ որդիքը դիցերի» ընդամենը Մեկին որոնելու միջոց են, և որ ինքը Նրան է փնտրել նրանց մեջ, և որ նրանք Նրան՝ «իրենց զարմի վերջինին», «Տան գանձին» իրենից «օտար հյուրից» թաքցրել են, ումով էլ նրանք ապրում են իրենց սուբստիտուցիան: Ինչին հետևում է որոշակի ինքնահանդիմանությունը, որ երբ ինքն այդ «հների» միջև հարցուփորձ էր անում,– ինչից հետևում է, որ ողջ անտիկ դիցաբանությունը և բանաստեղծի անդրադարձը դրան ընդամենը Միակին գտնելու (կամ հասնելու) հարցուփորձ է: – Նա ինչո՞ւ է դուրս մնացել: («Մակայն գիտեմ, ի՞մ մեղքն է / Այդ» («Ich weiss es aber, eigene Schuld / Ists!»),– իրեն հանդիմանում է բանաստեղծը): Եվ որ Քրիստոս (Միակը) թեև միակն է, բայց ժխտելու չի գալիս մյուսներին, այլ նրանց վրա նույնպես տարածելու իր լույսը: Բայց և այս ամենով հանդերձ՝ նրան «ամոթն է պատում» Միակին «աշխարհիկ այրերին» (ուշադի՛ր) «հավասար կարգելու» համար: «Քանզի ՄԵԿԻՆ է սերը կապված» և, նորից ուշադիր, «Քանզի չափազանց, օ, Քրիստոս, կապված եմ քեզ»: Որին հետևում է բանաստեղծի շվարանքը. «...ձեր զարմի վերջինին դուք, Տան գանձին, ինձնից՝ Օտար հյուրից թաքցրեցիք», բայց որը իսկույն փարատվում է այն շելլինգյան ընկալմամբ, որ ողջ անտիկականությունն այն ուստն ու մորձն է, որի ծայրին բացվում է Քրիստոս–ծաղիկը:

Կոնկրետ իմ աչքում նա, ով փիլիսոփայական և կրոնական մտքի այս լուծումը չի կոտրում (ինչպես, կրկենք, կոտրեց Պողոսն Արիսպագոսում, երբ ասաց՝ հույներ, «դուք ըստ ամենայնի ջերմեռանդ հավատասեր եք, քանի որ շրջելով և տեսնելով ձեր պաշտածները՝ գտա նաև մի բազին, որի վրա գրված էր՝ Անծանոթ Աստծուն. ում դուք առանց ճանաչելու եք պաշտում, ես նույնն եմ քարոզում ձեզ»։ (Գործք 17:23)), ո՛չ անտիկականությունն է հասկանում, ո՛չ քրիստոնեությունը և Հյուլեռլինով չպետք է զբաղվի։ Տյուրինգենի ճեմարանի հիշյալ երեք ուսանողներից Հյուլեռլինը դառնում է այն բանաստեղծը, որը Լեսսինգի, Գյոթեի, «Մեսսիականի հեղինակի և այլոց հետ բողոքականության՝ միտքը պատմական գործնականացման հասցնելու սկզբունքով, գրականության մեջ, առաջին անգամներից մեկը, տեսավ Քրիստոսի և հետևաբար ողջ քրիստոնեության կիերկեգորյան հետ– և համա– ժամանակայնացման անհրաժեշտությունը։ Ով հույն աստծու՝ Դիոնիսոսի մեջ տեսավ Եկող Աստծուն («Dorther kommt und zurück deutet der kommende Gott»)։ Ով ընթրիքի, ոգեշնչման, արբեցման, գինու աստծու (ինչպես նաև Ապոլլոնի և Հերակլեսի) մեջ ցույց տվեց, այո՛, Քրիստոսի նախակարապետին, նրա անտիկ շրջանի Հովհաննես Մկրտիչին, ում Շելլինգն իր «Հայտնության փիլիսոփայության» մեջ ներկայացնում է իբրև Ճրագալույցի (Advent-ի) աստծուն, որի էության հիմնական գիծը հենց գալուստն է (Kommen)։ Ով «Հաց և գինու» վեցերորդ տան մեջ պատռում է հունական իր բոժոժը և թռչում իբրև «Բարձրալի ջահակիր Որդին, սիրիացին»։ Հակառակ դեպքում կասես այն, ինչը գանազան բալեմանների «հետքերուն վրա քալելով» միանգամայն եղծում է Գերմանիայի մեծ բանաստեղծին։ Եվ սա չէ՞ր, որ Հյուլեռլինին առաջինը նկատածներից մեկին՝ Ֆր. Նիցշեին, անգիտակցաբար ավելի առաջ տարավ՝ կյանքի վերջին շրջանում իր «վերացյալ» վիճակն արտահայտելու համար ավելի լավ տարբերակ չգտնելով, քան իր անձով Դիոնիսոսին Խաչյալի հետ նույնականացնելը...

Այս մեր հայաստանյան հանկարծակի պոստմոդեռնիզացվող բեմերում աջ ու ահյակ իր «թասախոսությունները» շոայլոդ, ամեն առիթով իրեն իբրև Ժ.–Լ. Նանսիի և Ֆ. Լաքու–Լաբարթի աշակերտը հռչակած, ի՛նչ աշակերտ՝ իբրև սրանց իր աչքի առջև պահողը, սրանց հսկիչը ներկայացող այս սնապարծ «հոսիոս» գուրոն («...իմ ուսուցիչներս՝ Լաքու–Լաբարթը և Ժան Լիւք Նանսին... Իմ աչքիս առջև, երբ իրենց այցելութեան կերթայի, Նիցշե կթարգմանեին»... էջ 201), իբրև թե սրանք մի մեծ չգիտեմ թե ինչ են, այս անգամ էլ որոշել է նրանց մարքսիստական–աթեիստական մեթոդները Հյուլեռլինի և ինձ վրա բանեցնել՝ Գերմանիայի մեծ բանաստեղծներից մեկին իր այդ ուսուցիչների և իր սեքսուալ–աթեիզմի բոյին

իջեցնելու նպատակով... անգամ հնչունաբանության առումով: Ասում եմ՝ անգամ, որովհետև... Իր գենդերային պատկերացումներն արտահայտվում են նույնիսկ իր հնչունաբանական նկրտումներում. բայց գոնե լավ է, որ նա այսքանով այս անգամ սահմանափակվել է՝ երևի Հյուդեռլինի պարագային իրեն այստեղ զսպելով և մի երկու գենդերային-հնչունաբանական-ջուդիթթրաքերական դիտողություն անելով, որոնցից մեկը հետևյալն է. «Յակոբ Մովսէս կը գրէ «Հյուդեռլին» հայաստանեան սովորութեան համաձայն», միայն թէ արի ու հասկացիր, ես՝ Հայաստանում ապրող հայ մարդս, պիտի, թայլանդական սովորության համաձայն, չգիտեմ էլ թէ ինչ կամ ֆրանսիականի համաձայն «Հյուդեռլին» գրեմ, թէն սրա հետին միտքը հասկանում եմ. նա ուզում է, որ այդ անունը գրվի կանացի մի գենդերային-լեդիթրոյական-ը-ով՝ «Հյուդերլին»՝ «Էդպիսի» սովորության համաձայն...): Բայց ես հո Ժ.-Լ. Նանսիի և Ֆ. Լաքու-Լաբարթի սանը չե՞մ, ես Լևոն Ներսիսյանի, Էդ. Աթայանի, Կ. Սվալայանի, Հ. Էդոյանի «դպրոցներում» եմ «արդիություն» ու «հետարդիություն» սովորել, որոնցից մեկը՝ Լ. Ներսիսյանը, այստեղ գուցէ այսպէս որոտար՝ գուրուներ ջան, մի վախեցեք «ո»-ից, մի՛ ասեք Հյուդերլին, Պաստերնակ կամ Բիլկե, հո դգիկ չե՞ք...

Այս ելակետներով էլ գրքում թարգմանական մի քանի նմուշ է դրել, որոնց ծիծաղելիությունը չես էլ ուզում բարձրաձայնել, թե որտեղից է գալիս... Բայց եկեք չխորանանք... Ուրիշ խորհուրդներ չտանք, որովհետև այսօր «ուրիշ բաները» հայտարարված են անձնական տարածք, բայց քանի որ լեզուն առայժմ դրա մեջ չեն մտցրել, պարզապէս ասենք. այս գուրուն պարզապէս իր մայրենուն չի տիրապետում... Ես չեմ անդրադառնա գրքում գետեղված անճաշակ ու անճիշտ թարգմանություններին, ես հասկանում եմ սովորովի մայրենիով թարգմանելու ողջ անհեթեթությունը, բայց մի քանիսի մասին ասեմ. առաջինը հավանաբար ինձնից է գալիս, ես իմ թարգմանությունների առաջին հրատարակություններում նիցշեական «Ewige Wiederkehr» արտահայտությունը թարգմանել եմ «հավիտենական վերադարձ», բայց հետո շտկել եմ. պետք է լինի «հավերժ վերադարձ», որպէսզի «ewige» մակդիր-եզրույթ-հասկացությունը ոչ թէ ժամանակի տևողություն ցույց տա, այլ գործողության (վերադարձի) մեխանիկական-կրկնողական շարունակականություն, ինչն էլ հենց նկատի ունի հունական մետամփսիխոզի և հնդկական ռեինկարնացիայի նիցշեական այս ատոմիստական անհեթեթ տարբերակը: (Ես կարծում եմ՝ ինձնից է գալիս նաև «ՀակաՔրիստոսը» գրքի վերնագրի նրա «Դերաքրիստոս» թարգմանությունը, քանի որ տեսնելով, որ «Ապոլլոն» հրատարակությամբ տասնամյակներ առաջ հրատարակված «Բարուց և չարից անդին» գրքի ծանոթագրությունում ես գործը ներկայացրել եմ «Նեո» վերնագրով, ինքն էլ որո-

շել է դրա հայերեն մյուս տարբերակը կիրառել, բայց ես հետագայում հասկանալով, որ այն ոչ թե նեոի կամ դերաֆրիստոսի մասին է, այլ «հակա»-յության, իսկույն շտկել եմ. այդ մասին իր տեղում): Չխոսենք իմաստով մոտիկ հասկացությունների մեջ նրա չկողմնորոշվելու մասին (որ, օրինակ, «Տունդարձ» հիմնի ենթավերնագրային ձևը՝ «An Ver-wandten» – «Հարազատներիս», թարգմանել է «Տնեցիներուն» (84, 145)՝ «հարազատությունը» իջեցնելով ընտանեկան կլանի մակարդակի, մի կողմ թողնենք, որ «Զրադաշտի» կարևորագույն մի գլխի վերնագիրը, որտեղ խոսքը հիմնականում կեղծ արժեքներից ազատագրվելու մասին է («Von der Erlösung»), «ազատագրումը» թարգմանել է «փրկագործություն» կրոնական եզրով, մի կողմ թողնենք, որ գերմաներենն այդպես փողոց առ փողոց չափչփելով յուրացրած գուրու-ւին թեկուզ մի «փողոցային» չի ասել, որ իրենց լեզվում «t»-ից առաջ «s»-ը «շ» է կարդացվում, հետևաբար պետք է գրել ոչ թե Ստեֆան Գեորգե, այլ Շտեֆան, (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ s-ն t-ից առաջ հոդակապ է, օրինակ՝ Հոֆմանսթալ), մի կողմ թողնենք, որ, արդեն ո՞րերորդ անգամ ասեմ, Նիցշեի բարեկամուհին, «Իդեալիստուհու հուշագրությունները» սքանչելի գրքի հեղինակ կոմսուհի Մալվիդան ոչ թե ֆոն Մայզենբուրգ է, այլ Մայզենբուրգ, որ «Andenken»-ը հիշողությունը չէ, այլ «Հուշը», ինչպես և թարգմանված է գրքում, հիշողությունը Erinnerung-ն է), և անցնենք զավեշտներին, որոնք հաջորդում են մեկը մյուսին, ուստի մենք անդրադառնանք մի երկուսին, որոնք ցույց են տալիս ոչ միայն Գերմանիո փողոցներում սովորած նրա գերմաներենի մակարդակը, այլև այդպես էլ մինչև վերջ չսովորած իր մայրենի լեզվի, այլապես ինչպե՞ս բացատրենք, որ իր թարգմանած վերոհիշյալ գլխում օրինակ, «Ein gedun-se-nes Seel-chen» «Մի փքված պուճուր (իկ) հոգի»-ն թարգմանել է «ուռուցիկ հոգյակ». ասա մեկը որ քեզ Երևանում աղեպտներիդ հերթական «թասախոսության» փութալու ճանապարհին բռնեցնի և «այդ ինչու ես այդքան փքված կամ փոքրոգի» ասելու տեղակ ասի՝ այ դու «ուռուցիկ հոգյակ», ի՞նչ կհասկանաս... Ի՞նչ կհասկանաս, եթե մեկը քեզ «հակառակ հաշմանդամ» (um-ge-kehrter Krüppel) ասելու փոխարեն «հակադարձ հաշմանդամ» ասի, «հակադարձ» բառի իմաստը հասկանո՞ւմ ես: Հասկանո՞ւմ ես, որ «շյուդն» ու «ցողունը» տարբեր բաներ են, չես տարբերում, որ ցողունն է բույսի վերգետնյա մասը, որի վրա կարող է տեքս ու ծաղիկ աճել, իսկ շյուդի՝ փոքր ոստի, ծեղ ու ծղոտի վրա ոչ մի բան չի կարող լինել: Չես տարբերում ու հասկանում, որ հայոցը մարդու մտային վիճակի չբացմանը «խավարում» չի ասում, այլ «մթագնում», («գիտակցությունը մթագնել»), բայց եկել՝ գուրու ես կտրել և ուզում ես նաև հայոցի դասեր տալ: Եվ ընդհանրապես լավ կլինի, որ արևմտահայերենի և արևելահայերենի մասին ավելի-ցվեղ դատողություններ

սփռելու փոխարեն («ատոնք երկու կատարելապես տարբեր լեզուներ են») նստես և կամ արևմտահայերենդ, կամ արևելահայերենդ մի քիչ խորացնես, որպեսզի հասկանաս, որ դրանք երկուսն էլ նույն լեզուն են, և ով կատարելապես տիրապետում է հայոցի մի ճյուղին, կատարելապես տիրապետում է մյուսին (և, տվյալ դեպքում, ընդհակառակը, ընդհակառակը...), ի՛նչ անենք, որ այսօր Մփյուռքում, ինչպես ես մի ամիս թրքի եմ, քո նմաններն այն վերածում եմ ախպարերենի, իսկ Հայաստանում նույն քո նմանները՝ աղբարերենի:

Մի խոսքով՝ ամպագոգոռ ու ինքնագովագոյային սխալբոնեղոցիներ, թեթև ու խարդախաբարո ստեր, որոնք գուրուն ասել է դարձյալ իր լսարանում տպավորություն գործելու, իր դիրքերն ամրապնդելու և իրեն «իմպոտնի», միջազգային «սխալբոնիչի» կայուն «իմիջ» ու կարգավիճակ ստեղծելու համար: Ոչինչ, որ հողվածում պակասում է տարրական բարեխղճությունը (ինչի ներկայությունը նրան գուցե և նկատել տար, որ, օրինակ, իր ասած «Բանաստեղծի արիություն» բանաստեղծության երկրորդ տարբերակը, որի մասին ասվում է՝ «Չէ թարգմանուած», հենց «թարգմանուած» է (էջ 169) և հենց «Վեհերոտություն» վերնագրով (15, 169) (թե չէ որտեղի՞ց է նա վերցրել նույն բառը), կարևորը՝ որ «այս Հայաստանին մեջ» եթե «Հյուղեղին ու Նիցշե տպված է», ինքը իսկույն, թը՛ռ, ինքնաթիռ նստած կգա, սխալները տեղում ձեռաց կբռնի ու կգնա, իսկ իր աղեպտները, ոգեշնչված իրենց գուրոյի գալուստ-գնալուստով, հրաժեշտի ճիչեր կարձակեն օդ բարձրացած նրա ինքնաթիռի հետևից և տուն դառնալով կսպասեն նրա հաջորդ գալուստին...

Մեր գուրուի գուրությունների երկրորդ բաժինը, այսպես ասած, մեկնողական-թարգմանական է, այստեղ նա վագում և, հո՛ւպ, հընթացս բռնում է այդ կարգի «սխալները»: Ամենախայտառակ և ամբարտավան օրինակը «Նիցշեի Յավիտենական վերադարձը» հողվածում Յակոբ Բուրքհարդտին հղված 1889 թ. հունվարի 6-ի նամակի տողերն են: Թույլ տվեք դրանք մեջբերել բնագրով. «Lieber Herr Professor, zuletzt wäre ich sehr viel lieber Basler Professor als Gott; aber ich habe es nicht gewagt, meinen Privat-Egoismus so weit zu treiben, um seinetwegen die Schaffung der Welt zu unterlassen. Sie sehen, man muss Opfer bringen, wie und wo man lebt». – Թարգմանությունը. «Միբելի պարոն պրոֆեսոր, վերջին հաշվով ես ավելի մեծ սիրով բազելյան պրոֆեսոր կլինեի, քան Աստված: Մակայն ես չեմ համարձակվել իմ անձնական եսասիրությունն այնքան հեռու հասցել, որ հանուն նրա աշխարհի արարումից ձեռ քաշեի: Տեսնում եք՝ ստիպված ես ինչ-որ բան զոհաբերել՝ ինչպես և որտեղ էլ ապրես» (5/2, էջ 714):

Իմաստը հետևյալն է. ես փիլիսոփային չեմ զոհաբերել Բազելում պրոֆեսոր լինելու դիրքին: «Հարցը այն է, որ Յակոբ Մովսեսը, որ կենթադրեմ կատարելապես գերմաներեն գիտե, երբեմն անհասկանալի ձևով կթարգմանե, երբեմն ալ՝ սխալ»: Նախ՝ ես «կատարելապես» գերմաներեն չգիտեմ, որոշ չափով: Բայց այնքա՛ն, որ կարողանամ հասկանալ, թե դու այստեղ որտեղ ես ընկել քո մեծամտության թակարդը. դարձյալ ու դարձյալ քո մայրենի լեզվին չտիրապետելու մեջ, որովհետև չես հասկացել, որ քո պահանջած ժխտականությունը («պետք է ըսուեր «չլինեի»») արտահայտված է նրանով, ինչը քերականորեն կոչվում է մերժողական: Այնպես որ ես ճիշտ եմ թարգմանել, իսկ դու բլթացնում ես: Ես բաց եմ թողնում քո սխալին հետևող քո անհեթեթ բացատրությունը՝ միաժամանակ դրան վերաբերվելով ներողամտորեն, որովհետև գիտեմ, որ նացիոնալ-սոցիալիզմի ճանկերից ճողոպրած Գերմանիայի այս ամենադժբախտ փիլիսոփայի դեռ երկար ժամանակ էլ թպրտալու է միաբջիջ մեկնությունների ձեռքում, մինչև որ կգա նրա ժամանակը (եթե Երկրի երեսին նրա համար ժամանակ մնացած լինի), բայց մինչ այդ դու «երբեմն ալ սխալ կթարգմանե» դատավճիռներով հերիք չեղա՛վ քյոլ մստես ու հիմարացնես քո աղեպտներին...

Միալամատնացուցման մյուս «փերֆորմանսը» («ուրիշ սխալ մը պիտի մատնանշեմ») վերաբերում է Հյոլդեռլինի մի սևագրության («Սակայն խոսքը» տողով սկսվող), որի առիթով գուրուն իր լսարանում հիստերիկ ճիչ-աղաղակ է բարձրացնում: Տեսնենք՝ բանը ինչ է: Մեջբերում եմ բնագիրը. «Du sprachest zur Gottheit, / aber dies habt ihr all vergessen, dass immer die Erstlinge / Sterblichen nicht, dass sie den Gottern gehoren. / gemeiner muss, alltäglicher muss / die Frucht erst werden, dann wird / sie den Sterblichen eigen»: **Իմ թարգմանությունը.** «Դու Աստվածությանը դիմեցիր, բայց դուք մոռացել եք բոլորեքյան, որ առաջնեկները միշտ/ Մահկանացուներին չեն, որ նրանք պատկանում են աստվածներին: /առավելս ընդհանուր, առավելս հանապազօր Պտուղը նախ պիտի դառնա, այնուհետև/ այն կհասնի մահկանացուներին» (էջ 260):– Հատվածը ճիշտ հասկանալու համար (ինչպես նաև մեկնաբանելու, ասում եմ մեկնաբանելու, որովհետև այն ցաքուցրիվ սևագիր մի պատառիկ է, որը տարբեր հրատարակություններում տողերի ու տողատում–շարադասումների տաբեր տարբերակներ ունի, օրինակ, 1921 թ. պոստամյան «Գուստավ Կիպենբերգ» հրատարակության մեջ՝ իմ սիրածներից մեկը՝ այլ կետադրական մեկնաբանություն ունի. ի դեպ, ես իմ թարգմանության մեջ բայսերյան կետադրությունը, – անվերջակետ նախադասություններ, վերջակետերից հետո փոքրատառով սկսվող նախադասություններ, պահպանել եմ) պետք է նկատի ունենալ նրա սկզբի տողերը (**«Հաճախ երգը ես փորձեցի, սակայն նրանք քեզ չսե-**

ցին»... «Ղու Աստվածությանը դիմեցիր»), կարելի է ենթադրել, որ բանաստեղծն իր մասին է ասում. դու փորձում էիր երգը, դու քո խոսքն ուղղում էիր Աստվածությանը, սակայն նրանք (հավանաբար մարդիկ) քեզ չլսեցին: Ինչու. այնուհետև սկսվում է բացատրությունը, որն առաջնեկների (ուշադրությո՜ւն, հոգնակի՝ *die Erstlingen*) ճակատագրին է հղում, ինչպես, օրինակ, հայերեն «առաջին հացը միշտ կուտ է գնում» իմաստության մեջ: Ըստ Օրինաց երկրորդ գրքի 18-րդ գլխի 4-րդ տողի սահմանման՝ ինչպես առաջնաբերքը, ասել է թե՛ երախայրիքը, Աստծու քահանաներինն է («Նրանց պետք է տաս նաև քո ցորենի, գինու, յուղի առաջին բերքը, քո ոչխարների առաջին խուզից ստացած բուրդը...» Լուսբերյան թարգմանությամբ՝ «*und die Erstlinge deines Korns, deines Weins und die Erstlinge von der Schur deines Schafe*»), այդպես էլ ծնողներն իրենց առաջնեկներին էին նվիրում Աստվածներին, – նրանք նախ Աստվածների բաժինն են, և ապա նոր միայն պատկանում են (կամ ամեննին չեն պատկանում...) մահկանացուներին:

Գուրուն կարծում է կամ ինչ-որ մի աթեիստական մեկնաբանության մեջ (ո՛վ իմանա, որ մի Նանսիի ու Լաքու–Լաբարթի) կարդացել է, որ Հյուդեդիսն, այստեղ *die Erstlinge* ասելով, նկատի ունի ոչխարների առաջին բուրդը կամ մտքի ռեստորաններում հետարդիության քահանայապետերին տրվող առաջին բլյուդը, և ոչ թե «աստվածության» փայլաբաժինը, ինչպես որ գրված է բնագրում, – բառի բուն իմաստը հենց Բանի առաջնեկներն են, ովքեր առաջնեկության իրավունքն ստանալու համար Փանուելում գոտեմարտում են Աստծու հրեշտակի հետ (ինչպես Հակոբը, Ծննդ. 32), իսկ հետարդիության հասարակագիտության մեջ մի աման խաշուով վաճառում են միասեռականությանը, սեքսին, նարցիսականություններին, սնապարծություններին և բոպեն մեկ սխալ բռնելու տոփանքին ու ամբարտավանությանը:

(Այս որոշյալ հոդը մի տեղ էլ է անհեթեթ վիճակի մեջ գցել գուրուին, երբ նա, ինքն իրենով զմայլված, ճամարտակում է Հայդեգերի՝ «Շպիգելին» տրված հայտնի հարցազրույցում «Աստված» բառի իմ անորոշ դերբայով թարգմանության մասին՝ այս անգամ էլ հետևելով ինչ-որ անգլիացի թարգմանչի՝ Վիլյամ Ռիչարդսոնին, որ այդ բառը ոչ միայն «անորոշ հոդով թարգմանած է», այլև բառի դիմաց անորոշ դերանուն «դրած է» («a god»): Ես անգլերեն չգիտեմ և չեմ կարող դատողություններ անել այնտեղ այդ «a»-ի ընդհանրականության բնույթի մասին, բայց եթե այդ «a»-ն այդտեղ կոնկրետ անորոշության իմաստ ունի, ասենք՝ «ոմն», «որևէ» կամ «ինչ-որ» աստված,– է՛, ուրեմն դալաթ ըրածէ: Թե՛ հայերենում և թե՛ գերմաներենում գոյություն ունի գոյականի որոշակիության և անորոշության մի տեսակ, որն ընդհանրական հասկացութենական կարգ է և ներառում է որ-

նէ հասկացությունն ոչ թէ իբրև որոշյալ կամ անորոշ առումով ինքը, այլ ընդհանրապես՝ որոշյալության կամ անորոշության սահմաններից անդին: Օրինակ, երբ Նիցշեն ասում է՝ «Մարդը, – որոշյալ հոգով, – մի բան է, որը պետք է հաղթահարվի», նա այստեղ որոշյալ հոգի նշած կոնկրետ մի մարդու նկատի չունի, այլ հասկացությունն ընդհանրապես՝ որոշյալն ու անորոշը հավասարապես ընդգրկող ընդհանրական մի բան: Այդպես է նաև անորոշության պարագային: Երբ Յո. Բրահմսը իր գլուխգործոցը վերնագրել է «Ein deutsches Requiem», նա նկատի չունի «մի» գերմանական ռեքվիեմ, այլ ընդհանրական մի բան, մոտավորապես՝ «գերմանական ռեքվիեմ ասվածը», ասել է թե՛ հենց «Գերմանական ռեքվիեմ»: Եվ ահա քո աղեպտների մոտ մի անգամ էլ քո գերմաներենը փողոց առ փողոց ուսումնասիրած լինելու տպավորություն ստեղծելու նպատակով այնպիսի ստեր ես փչում («այսօրվա «փողոցի գերմաներենով «Fehl» բառը մինակը շատ չի գործածվիր»։ այ քեզ բան: Նախ՝ «փողոցային գերմաներենը» ո՞րն է, և ապա՝ փողոցի բառօգտագործման շատն ու քի՞չը որն է: Դու ընկել–հաշվե՞լ ես, թե, ասենք, Հայդելբերգի Բիսմարկշտրասեի մի ծայրից մյուսը այն օրվա մեջ քանի՞ անգամ կը «գործածուիր»):

Բանն այն է, որ Հայդեգերը «Շպիգել» հանդեսի (գուրուն գրում է «թերթին մեջ») իր հայտնի հարցազրույցում «ein» անորոշ արտիկլը (հոդը. -իսմբ.) Աստված գոյականի դեմ դնելով՝ ուզեցել է բառ–հասկացությունը հանել իր կրոնա–եկեղեցական մինչայժմյա կոնկրետ ընկալումից (որը, իր կարծիքով, իրեն սպառել է) և այն օգտագործել հիշյալ ընդհանրական–հասկացութենական նշանակությամբ. – ո՛չ թե «մի» աստված, «որնէ» աստված, «ինչ–որ» աստված (ինչից 20–րդ դարում օգտվեցին իրենց աստծու տեղ դրածները), այլ այն, ինչին մենք Աստված ենք ասել, – «Աստված ասվածը» (ein Gott) կարող է մեզ փրկել, միայն թե այստեղ այդ անորոշ արտիկլը ենթադրում է Աստծու մի նոր մեկնություն ու ներկայություն: Ոչ թե որնէ նոր աստված, աստվածություն կամ աստվածացվածություն, այլ հենց Նա՝ «Աստված ասվածը»: Նրա՝ մեր հնարավորությունը: – Այնպես որ դրա թարգմանության միակ ճիշտ ձևը որոշյալ առումով և մեծատառով գրելն է. Հայդեգերն այդ հաստատումն ոչ թե ասում է՝ մինչև կհայտնվի «նոր մի» աստվածը (ասենք՝ «պոստմոդերնիստական»), այլ որ «Աստված ասվածը» նորովի կհայտնվի մեր մեջ, որի ներկայության, Կիերկեգորի բառով՝ «համաժամանակյայության» մեր փուլը հիմա է գալիս, ճիշտ ա՛յն, ինչ ուզում էին անել հենց նաև Տյուրինգենի ճեմարանում սովորող Հեգելը, Շելլինգը և Հյոդեգերը, որոնք «նոր կրոն» հիմնելու իրենց երազանքով ոչ թե ուզում էին նորանոր կուռքեր ու (յ)աստվածներ հորինել (ինչ–որ հետաքրքիական պոռնո–, արդյունա–կամ, ասենք, մոդեռնա– աստվածներ կամ աստվածուհիներ, որոնք, ասենք,

Ժ.-Պ. Սարտրի տիկնոջ պես տուտուզը բացած կլուսանկարվեն), այլ իրականացնել կիերկեգորյան գաղափարը՝ տալ կրոնի մեր մոդելը... մեր նորոգությունը, մեր նորոգությամբ նորոգված Աստծուն: Այնպես որ՝ դու քո սահմաններում մնա, դու ինչ գործ ունես՝ դրանցից դուրս դատողություններ ես անում բաների մասին, որոնցից խելքդ չի հասնում: Քո աղեպտների մոտ քո գուրտությունն ամրամեխելու, ամբողջ-գամբողջ սխալներ բռնելու (որսալու), չեղած տեղը բատրելու մեծամտությունն ու կիրքը ահա թե քեզ ինչ անհեթությունների են հասցրել)...

Գրականության ցանկ

1. **Մովսես Հ.**, Հակոբ Մնձուրի: Փոքր Արմտան համաստեղություն, Գրականագիտական հանդես, 2020, Ի, հ. 1, էջ 65–109:
2. **Նշանեան Մ.**, Թարգմանական դամբանական, Երևան, Հայ գրքի կենտրոն հրատարակչություն, 2024, 380 էջ:

References

1. **H. Movses**, Hakob Mndzuri, Small Armtan Constellation, Literary Journal, 2020, I, v. 1, pp. 65-109.
2. **M. Nshanian**, *Translational Elegy*, Yerevan: Center of Armenian Book Publishing, 2024, 380 pages.

Հակոբ Մովսես – բանաստեղծ, թարգմանիչ: Հեղինակ է տասից ավելի բանաստեղծական ժողովածուների, բանաստեղծական արվեստին նվիրված չորս ժողովածուների, տասնյակից ավել թարգմանական գրքերի՝ եվրոպական և համաշխարհային գրականությունից:

ORCID ID: 0009000053500795
hakobmovses@gmail.com

Hakob Movses – poet and translator. Author of more than ten poetry collections, four collections dedicated to poetic art, and more than a dozen translated books from European and world literature.

ORCID ID: 0009000053500795
hakobmovses@gmail.com

Акоп Мовсес – поэт, переводчик. Автор более десяти поэтических сборников, четырех сборников, посвященных поэтическому искусству, и более десятка переводных книг из европейской и мировой литературы.

ORCID ID: 0009000053500795
hakobmovses@gmail.com